

A SZABADSÁG PÁRT (AUSZTRIA)

Kurtán Sándor

(egyetemei adjunktus, BCE Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

1986-ot követően az Osztrák Szabadságpárt politikai befolyása és támogatottsága szinte üstököszerűen emelkedett. Az addigi kis párt másfél évtized alatt középpárttá küzdötte fel magát (miközben az addigi két nagy párt is középpárti státuszba süllyedt.). Mindezt a párt új – 1986-ban megválasztott – vezetőjének, Jörg Haidernek vezetése alatt. Haider ügyesen kapcsolata össze a Szabadságpártra addig is jellemző német-nemzeti, helyenként egyértelműen a szélsőjobbaldali gondolatvilággal kokettáló retorikát egy elitellenes, a „kisember érdekében fellépő” populizmussal. Mindennek eredményeképpen a párt szavazóbázisa kiszélesedett, az addigi középosztályi elemek mellett mélyen betört a munkásság rétegeibe, „proletár középpárttá” válva (1999-ben megelőzve a szociáldemokratákat a munkásság körében). Politika retorikájában Haider és pártja képes volt diffúz félelmeket kelteni a munkásság, az alacsony iskolai végzettségűek körében. Ehhez eszközként használták az idegenellenességet és az EU-val szembeni kritikát. Haider e sikert egy olyan pártstruktúra kialakításával valósította meg, amely számára szinte teljes egyeduralmat jelentett („führerpárt”).

Az 1999-es választási siker (a Szabadságpárt a második legtöbb szavazatot kapta) a kormányzati részvétel lehetőségét is elhozta. Az ÖVP-vel alakított koalíciós kormányzás azonban Haider pártja számára katasztrófával végződött: a kormányzati felelősséggel felfeslett a populista ígéreték hamissága. Vagy ezeket az ígéreteket kellett volna félredobni, vagy a kormányban viselt pozíciókról kellett volna lemondani. Egyik sem történt meg, ez a párt, majd a vezetés válságához vezetett. Haider taktikája („bent is vagyunk, kint is vagyunk”) nem vált be: 2002-ben, majd 2006-ban a választásokon a párt visszasüllyedt a kispárti pozícióba, ráadásul 2005-ben pártszakadásra is sor került.

KULCSSZAVAK ■ pártok ■ populizmus ■ szélsőjobb

BEVEZETŐ

2000 februárjában Ausztria a kereszténydemokrata Wolfgang Schüssel vezetése alatt létrejött kormány következtében nemzetközi botrány helyszínévé vált. A néppárti politikus ugyanis olyan pártot, nevezetesen az Osztrák Szabadságpártot, választotta koalíciós partneréül, amely akkor már jó másfél évtizede jobbaldali populista, sőt egyes elemzések szerint szélsőjobbaldali párt hírében állt. A párt 1983 és 1986 között egyszer már hatalmon volt Ausztriában – akkor a szocialista párt koalíciós partnereként.¹ (Arra a kérdésre, hogy annak idején ez miért nem váltott ki negatív nemzetközi visszhangot, a későbbiekben adunk választ.)

Az alábbiakban fő célunk annak bemutatása és megvizsgálása, hogy miképpen volt képes a Szabadságpárt 1986 után olyan pályát bejárni az osztrák politikai rendszerben, hogy ismét kormánytényező rangjára emelkedett. Milyen tényezői voltak e látványos felemelkedésnek, majd a 2002-es és 2006-os bukásnak?

Először az osztrák pártrendszer sajátosságait tekintjük át. Ehelyütt röviden egészen 1945-ig vissza kell mennünk, mert e nélkül nehezen érthető meg a Szabadságpárt helye az osztrák politikai rendszerben. Majd annak a Jörg Haidernek a hatalomra kerülése körülményeit villantjuk fel, aki 1986-ban a Szabadságpárt elnöke lett, és sikerre vitte pártját a következő választásokon. A harmadik részben a Haider vezette párt felemelkedésének módszereit, illetve a párt sajátosságait járjuk körbe, ezt követően pedig a kormányra kerülés problémáit mutatjuk be. Végül megpróbáljuk összegezni a felemelkedés és bukás okait.

AZ OSZTRÁK PÁRTRENDSZER

Az osztrák pártrendszerre 1945 után a nagyfokú stabilitás, sőt – Anton Pelinka szavaival élve – a hiperstabilitás jellemezte (Pelinka, 2002). Ez mindenekelőtt két párt, a szociáldemokrata SPÖ (Sozialdemokratische Partei Österreichs)² valamint a kereszténydemokrata ÖVP (Österreichische Volkspartei) domináns szerepében nyilvánult meg, mely két párt egészen a 80-as évek közepéig a parlamenti mandátumok több mint 80 százalékával rendelkezett. Rajtuk kívül 1959-ig két párt, majd 1959 és 1986 között csupán egy további párt volt képes bejutni a törvényhozásba és frakciót alakítani. Erre az Európában is szinte egyedülálló jelenségre az osztrák társadalom oszloposodásában – vagy ahogy az osztrák szakirodalom nevezi, a politikai táborok (Wandruszka, 1977) létében – találjuk a magyarázatot. A táborok kialakulása még a 19. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza. Szám szerint három ilyen táborról beszélhetünk, nevezetesen a szociáldemokratáról, a kereszténydemokratáról és a német-nemzetiről. Úgy gondoljuk, hogy a „szocialista” és a „kereszténydemokrata” fogalmak annyira ismertek, hogy ezen táborok alapvető politikai orientációiról itt nem kell külön szólnunk. De a harmadik táborról mindenképpen mondanunk kell valamit. Ennek képviselői Ausztria németajkú lakosságát a német nép részének tekintik nemcsak kulturálisan, hanem politikailag is (eredetileg az ún. „nagy-nemét” megoldás hívei voltak), erősen antikatólikusok, sőt antiklerikálisak, de amennyiben vallásosak, akkor evangélikusok.³ E tábor fő bázisa a hagyományos középrétegekben található.

E táborok évtizedekre „befagytak”, azaz olyan jelenségről van szó, amelyet Lipset és Rokkan nyugat-európában is megfigyeltek (Lipset–Rokkan, 1967). De az ottani képletekhez képest Ausztriában ehhez még két további tényező is társul, sajátos táborokultúrák, tábormentálisok kialakulása, illetve a táborok „határainak”, sajátosságainak kiterjesztése a közigazgatás, közoktatás vagy a gazdaság területére.

A táborok középpontjában egy (vagy a két világháború közötti időszakban több) párt állott, amelyek körül bolygószerűen különböző civil szerveződések helyezkednek el, egy sajátos szubkultúrát alkotva. Ezek a táborok túléltek az első

világháborút, a náci megszállást, és 1945-ben újrászerveződtek. Illetve ekkor csak kettő: az SPÖ körül a szocialista tábor, az ÖVP körül pedig a keresztény-konzervatív. A harmadik tábor ekkor nem szervezhette magát újra, mivel a 30-as években és különösen 1938 után szorosan összefonódott az NSDAP-val. Csak 1949-ben jött létre a Függetlenek Szövetsége (Verband der Unabhängigen – VdU), és ezzel teljes mértékben rekonstruálódott a három pillér.

Az oszloposodás vezetett az osztrák pártrendszer három alapvető sajátosságához (Pelina, 1988):

- koncentráció: hosszú évtizedeken át a választók igen kevés (két nagy és egy kis) pártra adták le a szavazataikat – mindez arányos választási rendszer mellett;
- szervezettség: a párttagság nagy létszáma (a 60-as, 70-es években mind az SPÖ, mind az ÖVP mintegy 600-700 000 taggal rendelkezett), ha figyelembe vesszük a pártokhoz csatolt szervezeteket is, akkor mintegy 30-40%-os szervezettséget kapunk;
- aktivitás: a széleskörű párttagság mellett a formális részvétel más területein is kiemelkedő, mindenekelőtt a választásokon való részvételben érhető tetten (a parlamenti választásokon egészen 1986-ig az erre jogosultaknak több mint 90%-a vett részt).

A két párt, az ÖVP és az SPÖ erős támogatottságának hosszú ideig tartó fennmaradása azonban csak egyik vonása lett az 1945-ben létrejött II. Köztársaságnak. A két tábornak a két világháború közötti markáns szembenállását (amely 1934-ben polgárháborús állapotokhoz vezetett) felváltotta az elitek kooperációja (a bázis szembenállása mellett). Ez egyrészt abban fejeződik ki, hogy 1945 és 1966 között a két párt nagykoalícióban kormányzott, másrészt egy sajátos „arányosítási rendszer” (Proporzsystem) kialakulásában. Ez két területen mutatkozott meg legerőteljesebben. Először is a gazdaságban. A 2. világháborút követően Ausztriában jelentős államosítást hajtottak végre (a nagybankok, a nehézipar valamint az energiaszektor területén), és a vezetői posztokon a két nagy párt osztozott. Hasonló jelenségeket tapasztalhatunk az iskolarendszerben, ahol szintén a két párt erőviszonyainak megfelelően kerültek betöltésre számos esetben az iskolaigazgatói posztok. Mindebből a harmadik tábor nem részesült, tehát az ÖVP és az SPÖ a társadalom jelentős részét ellenőrzése alatt tartotta.

Másrészt az 50-es évek közepén kialakult korporatív struktúrákat kell említeni, a szociális partneri intézményt (Árak és Bérek Paritásos Bizottsága). Itt a monopolhelyzetű munkavállalói és munkaadói szervezetek hosszú évtizedeken át a gazdaságpolitika és a szociálpolitika számos területén hoztak lényegi döntéseket, szintén a kooperáció és konszenzuskeresés jegyében. A két oldalon álló érdekszervezetek ráadásul szorosan kötődtek a két nagy párthoz (a munkavállalói szervezetek az SPÖ-höz, a munkaadói szervezetek pedig értelemszerűen az ÖVP-hez). Mindezek hatására Ausztria egy erős konkordanciademokrácia képét mutatta.

Ez azt is jelentette, hogy a két párt akkor is rendelkezett jelentős befolyással pl. a gazdaságpolitikában (a vele összefonódott érdekszervezeten keresztül) ami-

kor nem volt kormányon (az SPÖ 1966 és 1970 között, az ÖVP 1970 és 1983 között). Egyik sem kérdőjelezte meg ilyenkor sem ezt a sajátos struktúrát, tehát azt is mondhatnánk, hogy a parlamenti választások nem e rendszer elleni kihívásokat jelentették, hanem csupán a politikai hatalom részleges újraelosztást szolgálták (Pelinka, 1994).

Amennyiben az összehasonlító politikatudomány eszköztárával kívánjuk jellemezni az osztrák pártrendszert a 80-as évek közepéig, akkor W. C. Müller nyomán – Sartori tipológiáját követve – az 1945 és 1966 közötti periódust mérsékelt pluralizmusként írhatjuk le, az 1966 és 1983 közötti éveket kétpártrendszerként, ezen belül is az SPÖ 1970-es kormányra jutását követő 13 évet pedig predominánsként. Ezt újból (mind a mai napig tartóan) a mérsékelt pluralizmus időszaka követte. Ha azonban a pártversengést tartjuk szem előtt, egy némileg eltérő periodizációt kapunk:

- 1945–1949 a pártrendszer konszolidációja, az ÖVP és az SPÖ kartelljének kialakulása
- 1949–1966 a kartelesedett rendszer;
- 1966–1986 versengő rendszer; majd
- 1986–1999 újfent az ÖVP és SPÖ kartellrendszere és
- 1999-től újra a versengés jellemzi az osztrák pártrendszert (Müller, 2006: 300–301).

Ahogy azt már fentebb leírtuk, a német-nemzeti tábor a 2. világháborút követően csak 1949-ben szerveződött újjá a VdU alakjában, amely a volt náci párttagok és tisztségviselők integrálására törekedett, többnyire volt nácik vezetése alatt. A párt a volt nemzetiszocialisták mellett a német-nemzeti orientációjú személyek (akiket nem terhelt a „barna” múlt) valamint néhány liberális nézetű politikus konglomerátumát jelentette. (Bailer–Neugebauer–Schiedel, 2000: 106) A párt egyrészt követte az osztrák német-nemzeti hagyományt és alapvetően egy kis honorációpárt-ra emlékeztetett szervezeti felépítésében, másrészt már magában hordta azokat a konfliktuspotenciálokat is, amelyek majd az FPÖ-t is jellemezni fogják: az antiklerikalizmus és szocializmusellenség mellett a nemzeti felfogásokon túl (gazdasági) liberális nézetek is jelen voltak a párt életében.

A pártelit azonban nem volt képes integrálni a különböző irányzatokat, ez súlyos pártválsághoz és gyakorlatilag feloszlásához vezetett. A hatalom a német-nemzetiek kezébe került és ezek alapították meg 1956 elején az Osztrák Szabadságpártot.⁴ Az új szervezet alapvetően egy német-nemzeti irányultságú, messze a jobboldalon álló pártot jelentett, amelyből azonban nem tűnt el teljesen a nemzeti liberális elem, csak erőteljesen háttérbe szorult. Jellemző, hogy a párt első vezetője Anton Reinthaller lett, volt SS-tábornok, őt Friedrich Peter követte, aki szintén az SS-ben szolgált.⁵

Luther (1991) nyomán az FPÖ történetét az 1956-os alapítást követő három évtizedben a következőképpen lehet periodizálni:

1956-tól a 60-as évek közepéig: az FPÖ politikai „gettóba” szorul, programja erőteljesen nemzeti, nem koalícióképes, támogatottsága alacsony.

A 60-as évek közepétől a 70-es évek közepéig: a normalizálódás, a „gettóból” való kitörés ideje, stabilizálódik a választói bázis, programja értelmiségi csoportok csatlakozását követően elméletileg kidolgozottabbá válik, növekszik a párt elfogadottsága a többi párt részéről, amely a kisebbségi SPÖ-kormány (1970–71) külső támogatásában csúcsosodik ki.

A 70-es évek közepétől 1986-ig: az elfogadottság periódusa, a párt közeledése előbb az ÖVP-hez, majd újra az SPÖ-höz. Az FPÖ-n belül a liberális elemek kerülnek túlsúlyba a párt vezetésében. 1980-ban Norbert Stegert választották a párt elnökévé. Ezzel a lépéssel jelentősen erősödött az FPÖ koalícióképesége: az 1983-as választásokat követően, amelyen a szocialisták elvesztik korábbi abszolút többségüket Bruno Kreisky, a távozó kancellár, még előkészíti az SPÖ–FPÖ-koalíciót. Létrejön 1945 után az első kiskoalíció, és ezzel az első repedések mutatkoznak az addig fennálló rendszeren. (Megjegyzendő, hogy a szocialisták döntése nem pozitív cél volt, hanem a három rossz – nagykoalíció, kiskoalíció, ellenzékbe kerülés – közül a legkisebb elfogadása.

1986: HAIDER ÁTVESZI A HATALMAT

Norbert Steger pártelnökké választása, az FPÖ liberális irányba fordítása azonban nem váltott ki osztatlan lelkesedést a párton belül. A párttagok és pártfunkcionáriusok – különösen az alsóbb szinteken – nem voltak hajlandók követni a fordulatot. Jól jellemzi ezt a hangulatot egy, a karintiai pártszervezet kongresszusán, 1986 elején elhangzott kijelentés egy küldött szájából, miszerint „Haiderrel ismét Oroszország ellen vonulnék, Stegerrel még szabadságra sem mennék.” (Idézi Bailer–Neugebauer–Schiedel, 2000: 113.) Ez a harcias kijelentés nem csak a bázis véleményét tükrözte, hanem a Steger elleni ellenállás fő régiójára is utal: Karintiára, ahol 1983 óta Jörg Haider a párt tartományi elnöke, aki hamar Steger egyik fő ellenlábasává válik. De karintiai politikus az FPÖ jobb szárnyán található Otto Scrinzi is (aki nyíltan együttműködik az osztrák szélsőjobb exponenseivel), az országos pártvezetés akarata ellenére indul az 1986-os (szövetségi) elnöki választásokon.⁶ Scrinzi, Haider és a korábbi pártelnök, Alexander Götz folyamatosan támadták a „balliberálisnak” bélyegzett pártelnököt. Ráadásul 1983-ban és 1984-ben több tartományi választáson a Szabadságpárt szavazatokat és mandátumokat veszített. Ez szintén növelte az elégedetlenséget és erősítette a Stegerrel szemben állók pozíciót. Azonban nem pusztán személyi ellentétéről van szó, hanem sokkal inkább a párt kibontakozó válsága két eltérő pártkoncepció ütközéséről tanúskodik. (Plasser 1987) Steger óvatos lépésekkel (erre készítették őt az állandó támadások, valamint a párton belüli ellenzék jelentős súlya is) igyekezett az FPÖ-t egyre inkább liberális irányba terelni, megszabadulva a pártra jellemző nacionalista előítéletektől és nemzeti konzervatív sovinizmustól. Amennyiben a pártokat olyan szervezeteknek tekintjük, amelyek a hivatal (office) a szakpolitika (policy) és a szavazat (vote) mágikus háromszögében mozognak (Müller–Strøm, 1999) akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy a liberális pártvezetés a policy alakításán

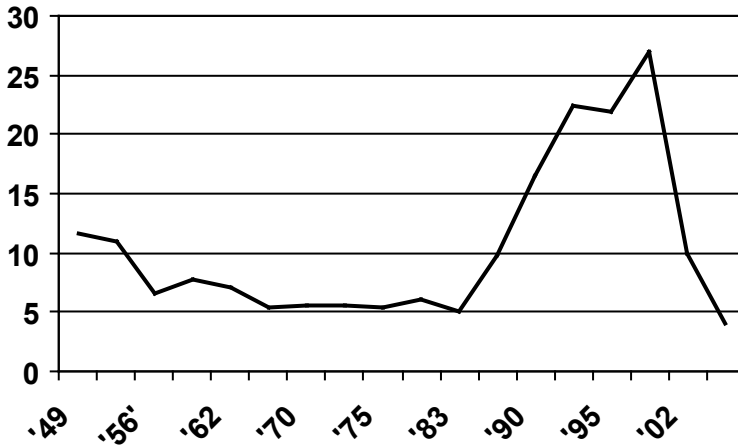
keresztül igyekezett a szavazatokat növelni. Erre a politikára azonban a Haider körül csoportosulók egyre inkább a párt igazi elveinek elárulásaként, gyengeségnek tekintették. Ezek a funkcionáriusok a német-nemzeti szubkultúra hagyományos szervezeteinek (diákegyesületek, veteránszervezetek, tornászegyletek, hazafias körök) „reakciós-dohos” légkörében (Plasser, 1987: 89) nőttek fel. Ekkor még nem látszott, de a későbbiekben világosság vált, hogy Haider lelki szemei előtt nem csak egy ideológia váltás lebegett, hanem egy, Stegerétől alapvetően eltérő politika is. Haider a hivatal megszerzését nem a szakpolitikák megváltozásával képzelete el, hanem a szavazatmaximalizálás útján.⁷

A párton belül feszültetések 1986 késő nyarán hágtak tetőfokukra: Jörg Haider bejelentette, hogy versenyre kel a pártelnöki posztért. Ezáltal a 1986. szeptemberi innsbrucki pártkongresszus – szemben az eredeti elképzeléssel, hogy a párt szakpolitikai kérdéseiről tárgyaljanak –, az FPÖ szakítópróbájává válik. A sajtó által drámává felstilizált versengés⁸ a két jelölt között Haider győzelmével végződött: a küldöttek 60 százaléka szavazott rá, míg Steger mögé 40% sorakozott fel. A párton belül számos liberális levonta a vereség konzekvenciáit, funkcióiról lemondott, vagy kilépett (mint például a párt főtitkára). Így például a párton belüli liberális Attersse-kör 1987 elején megszakította ideológiai és szervezeti kapcsolatait az FPÖ-vel. Haider igyekezett a liberálisok kikapcsolását és távozását tagadni. A helyzet valóban némileg hasonlított a pártalakítás idejére, amikor a VdU német-nemzet elkötelezettségű politikusai győzedelmeskedtek, és a liberálisok marginalizálódtak. Ez 1986-ban megismétlődött. Igaz Haider igyekezett néhány „dísliberálist” felmutatni, mint pl. Heide Schmidet, aki 1992-ben a párt jelöltje volt a szövetségi elnöki választásokon, később azonban bekövetkezett a szakítás közte és Haider között és ezzel a liberálisok végképp távoztak a Szabadságpártból, megalakítva Liberális Fórumot. A terepet ezt követően teljességgel a német-nemzeti irányzat uralta.

HAIDER PÁRTJA

Haider győzelmével a párt életének negyedig szakasza kezdődött, amely 2000-ig, a párt kormányba jutásáig tartott. Ezt Luther a „populista tiltakozás” korszakának nevezi (Luther, 2006). Az FPÖ Haider vezetése alatt teljes mértékben a szavazatmaximalizálás érdekében politizált, amely stratégia teljes mértékben be is vált, s eredményeképpen a párt támogatottsága a választók körében megtöbbszöröződött, szinte üstökösszerűen emelkedett az 1999-es csúcsig, amikor is a Szabadságpárt 26,9%-ot ért el, és 415 szavazattal megelőzte az ÖVP-t, így második pártként került ki a megmérettetésből (bár a két párt egyenlőszámú mandátumhoz jutott) (lásd. 1. ábra).

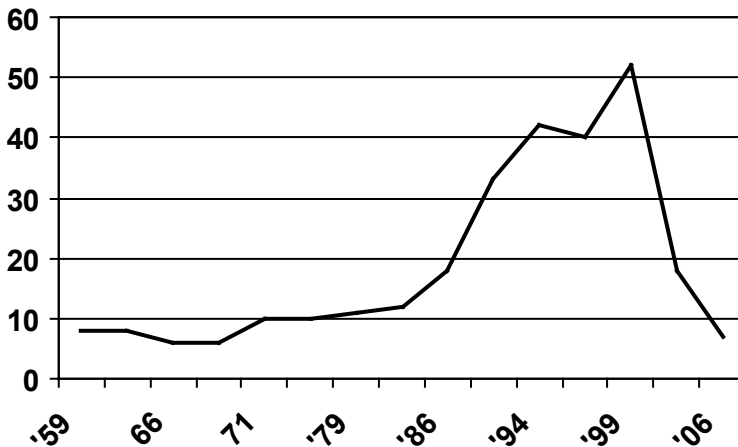
1. ábra. A VdU–FPÖ–BZÖ támogatottsága a parlamenti választásokon, 1949–2006

Forrás: 1949–1999 Plasser–Ulram, 2000: 428; 2002; 2006: <http://www.bmi.gv.at>.

Mivel Ausztriában 1945 után is – bár többször módosított formában – mindvégig arányos választási rendszer volt érvényben, a választási eredményeknek megfelelően rapid emelkedést mutatott az FPÖ mandátumszáma is 1986-ot követően (lásd 2. ábra).

2. ábra. Az FPÖ mandátumainak száma, 1959–2006

Forrás: 1949–1999, Plasser–Ulram, 2000: 428; 2002; 2006: <http://www.bmi.gv.at>.

Megjegyzések: 1. Az osztrák parlament létszáma 1959 és 1970 között 165 volt, 1971 óta 183 fő.

2. A 2006-os választások esetében a BZÖ eredményét tüntettük fel, az FPÖ 21 mandátumhoz jutott.

A Haider által végrehajtott váltást három fő területen vált érzékelhetővé: (1) a politikai stílus és az *agenda setting*, (2) a párt szervezeti életének valamint (3) pártprogramjának vonatkozásában.

E három terület alakításában Haidernek nem egyszerűen nagy szerepe volt, ami egy pártvezető esetében nem meglepő, hanem centrális szerephez jutott. Ahogy majd az alábbiakban látjuk, az új pártvezér igen hamar olyan párttá alakította az FPÖ-t, ahol szinte egyeduralommal rendelkezett.

„EGYEZKEDÉS HELYETT TÁMADNI” AGENDA SETTING ÉS POLITIKAI STÍLUS

Miután 1986 szeptemberében Haider a párt élére került az SPÖ az FPÖ-vel kötött koalíció felmondásával reagált. A kormánykoalíció felbomlás új választások kiírását eredményezte. Az új pártelnökök csupán néhány hónapja maradt, hogy a Szabadságpárt politikai kínálatát újrafogalmazza. Ebben az időszakban és a választásokat követően az FPÖ mindenekelőtt új helyét keresete a pártpolitikai piacon mind személyi, mind szimbolikus, mind tartalmi vonatkozásban. Elsősorban Jörg Haider személye került előtérbe. Az 1986-os választásokon az FPÖ-re szavazók motivációiból ezt egyértelműen jelzik: a megkérdezettel mintegy 50%-a spontán módon a pártvezér személyét említette mint pártválasztásának elsőrendű okaként (Plasser–Ullram, 2000: 229). Már a Haider megválasztását követő hónapok üzenetei és akciói is jelentős sikerrel jártak és megszilárdították a pártvezető pozícióját. 1986-ban a párt 1983-hoz viszonyítva mintegy megkétszerezte a reá leadott szavazatokat. Az FPÖ mint innovatív erő mutatkozott be, amelynek dinamizmusa szemben áll a „régik pártok” („Altparteien – értsd ÖVP és SPÖ) mozdulatlanságával. Ekkor válik ismertté Ausztria-szerte Haider agresszív politikai stílusa, amit a 90-es években végig fenntartott, s amelyet a címben idézett mondás foglal legjobban össze. Csúpan néhány témát vet fel a párt, mindenekelőtt az adópénzek elherdálását, a politikai morál kérdését, illetve a politikából való kiábrándultságra (Politikverdrossenheit) hívja fel a figyelmet. De már ekkor is a különböző – mindenekelőtt Haider által felfedett – valós vagy vélt botrányok játszanak fontos szerepet a pártelnök tevékenységében – az FPÖ ezen vonása végighúzódik a párt felfelé ívelő pályáján (lásd az 1. táblázatot). A központi üzenet azonban egyértelmű (és itt kontinuitás mutatkozik az 1956-os pártalapítás óta): a sajátos osztrák politikai rendszer (a két nagy párt uralma, az arányosítási rendszer, a szociális partnerség) radikális kritikája. A váltás ekkor mindenekelőtt a hangnemben mutatható ki.

1. **táblázat.** Az FPÖ-re leadott szavazat motivációja (rangsor, előre megadott kérdések alapján, több válasz lehetséges, zárójelben az összes említés százalékban)

Azért választottam az FPÖ-t, mert	Parlamenti választás éve			
	1990	1994	1995	1999
a botránnyokat kérelmelhetlenül felfedi	1 (62)	1 (68)	1 (79)	1 (65)
büntetni akarom a koalíciós pártokat	2 (44)	4 (39)	6 (32)	3 (48)
Haider személyisége miatt	3 (42)	4 (39)	4 (38)	6 (36)
mert fellép a külföldiek bevándorlása ellen	4 (39)	2 (49)	3 (51)	4 (47)
képviseli az érdekeimet	5 (42)	4 (39)	5 (34)	5 (40)
mert változást hoz	-	-	-	2 (63)

Forrás: Plasser–Ullram–Sommer, 1990: 133; Plasser–Ullram–Sommer, 1994: 106; Plasser–Ullram–Sommer, 1995: 86; Plasser–Ullram–Sommer, 1999: 61).

A 90-es évek elejétől azonban az FPÖ már a pártpolitikai piac aktív befolyásolására törekszik. Ezt a párt új témák napirendre tűzésével érte el, befolyásolva ezzel a konkurens pártok taktikáját és stratégiáját. A korrupció, a politikusok privilégiumai, a közpénzek herdálás és mindenekelőtt a menekültek/külföldiek bevándorlásának, illetve ennek meggátolásának problematikája kerül Haider nyilatkozatainak középpontjába. Mindezt kiegészítve a populizmus klasszikus eszközeivel, az elitellenességgel (ez hol a honi, hatalmon lévő politikusokat jelenti, hol a brüsszeli bürokrátákat), a „mi itt lent, ti ott fent”-típusú szólalmokkal, a „kisember” védelmével. Az idegenek elleni gyűlöletkeltés, diffúz modernizációellenes félelmek mobilizálása már egyértelműen a jobboldali populizmus irányába mutat. Haider és más pártfunkcionáriusok olyan, a náci birodalom politikáját relativizáló kijelentései, illetve az idegengyűlöletnek a rasszizmus közelébe kerülése az FPÖ-politikusok retorikájában a pártot – verbális szinten – a szélsőjobboldalisághoz közelítik. Számos – főleg helyi – funkcionárius személyi kapcsolatai szélsőjobboldali; illetve neonáci körökkel nem mennek ritkaságszámba.⁹ E tabudöngető kijelentéseknek kettős célja volt: egyrészt az FPÖ hagyományos bázisát kívánták ezzel megszólítani, másrészt Haider e kiszólásokkal a „kemény legény” képében tetszeleghetett, aki nem fél odamondani a „fent lévőknek”.¹⁰

A nemzetközi irodalomban a 80-as, 90-es évek új jobboldali pártjainak elnevezése, tipológiai besorolása körül hosszas viták bontakoztak ki a politikatudományon belül (a hosszú listából lásd Kitschelt, 1995; Hainsworth, 2000; Mudde, 2000; Decker, 2004). Ennek taglalásába ehelyütt nem kívánunk elmélyedni. Itt csupán Pippa Norris munkájára utalunk, aki az új jobboldal (new right), neokonzervativizmus (neoconservatism), újfasizta (neofasict), a szélsőjobb (extreme right) és a radical righth (radikális jobb) fogalmakat járja körbe, és az utóbbi mellé teszi le a voksot. Szerinte az első két fogalommal jelzet pártokra elsődlegesen a piacpártiság, a privatizáció hirdetése a jellemző (a thatcherizmust és a reagenizmust hozza fel példaként). A neofasizmust – Kischelt érvelését követve – szintén elveti, mert számos párt (köztük említi az FPÖ-t is, tagadják a kapcsolatot a történelmi

fasizmussal). A szélsőjobb fogalma Norris felfogásában olyan pártokat is magába foglal, amelyek a demokratikus politizálás határain túl vannak, és ez nem igaz az általunk vizsgált FPÖ-re sem. Ezért véli úgy, hogy a radikális jobb az a fogalom, amely több előnnyel is jár. Egyrészt régóta használatos (még Daniel Bell vezette be) másrészt nemzetközileg is szélesben elterjedt. Ezeken túl a fogalom nem pre-judikálja az adott párt programját vagy politikai retorikáját, s ezért nem szükséges az olyan pártjelzők használata mint bevándorlásellenes, nacionalista, rendszerellenes vagy populista (Norris, 2005: 45–47). Norris megközelítése elméleti keretként elfogadható, de számunkra mégsem kielégítő teljes egészében, mert az FPÖ-t azzal még nem jellemeztük teljesen, ha radikális jobboldalinak nevezzük. A konkrét osztrák történeti és politikai viszonyok alapján e jellemzést gazdagítanunk kell. Reinhard Heinisch az FPÖ jelenségét nemzetközi összehasonlításban vizsgálva utal a rendszerellenes párt (Antisystem-Partei) fogalmára, mely alatt egy az adott rendszerrel ideológiai alapon szemben álló politikai aktorról van szó. Az FPÖ-re ő inkább az establishment-ellenességet tartja találóbbnak, bár megjegyzi, hogy Haidernek az ún. 3. Köztársaságra vonatkozó elképzelései a párt politikájának egy erőteljes rendszerellenes komponenséről tanúskodnak. Heinisch szerint a Szabadságpárt (és számos más európai jobboldali radikális párt) másik fontos jellemvonása a populizmus. E fogalom magyarázatát sem tartjuk itt szükségesnek, csak a fő vonására utalunk, a népre mint homogén egységre való hivatkozást (figyelman kívül hagyva a társadalomban megtalálható érdekluralizmust) („tisztességes osztrákok, igazi karintiaiak”) amely ugyanakkor együtt jár bizonyos társadalmi csoportoknak a „népből” való kizárásával („népkárosítók”, „apparátcsikok”, „a nép pénzén szubvencionált művészek”). És ehhez kapcsolódik az államellenesség és az elitek bírálata. Heinisch ennek kapcsán utal a helyzet iróniájára, miszerint éppen amikor Európa-szerte az állam leépítése, visszaszorítása és karcsúsítása van napirenden, akkor válik a radikális jobb célpontjává ez az állam. (Haider ebben a vonatkozásban sem fogta magát vissza: az osztrák helyzetet „tekintélyelvű fejlődési demokrácia”-ként jellemezte, a „dilettánsok diktatúrájáról” beszél, illetve az „utolsó keleti tömbbeli országról” (idézi Heinisch, 2004). Mindezek alapján tehát az FPÖ-t egy erőteljesen populista radikális jobboldali pártként jellemezhetjük.

A párt ekkor már nem elsősorban innovatív erőként lép a nyilvánosságba, hanem a fennálló rendszer kritikusaként. Az FPÖ kezdettől fogva szemben áll például az osztrák politikai rendszerre oly jellemző szociális partnerséggel. Ez visszavezethető liberális nézetekre, de arra is, hogy az FPÖ ebből a rendszerből egyszerűen ki volt zárva. Ugyanez vonatkozik az arányosítási rendszerre. E két jelenség kritikája a párt politikájának állandó elmévé vált, politizálásának tengelyébe került. A 90-es években azonban a rendszerkritika ezen messze túlmegegy – elsősorban Haider megnyilatkozásaiban és könyveiben. Mindezt a „Harmadik Köztársaság” fogalma alatt lehet összefoglalni. Hogy ez mit jelent, arra majd lentebb a párt programjáról szóló részben még visszatérünk.

A 90-es évek közepén az FPÖ néhány fontos területen újra pozícionálta magát. 1995-ben Haider látványosan elvetette a párt számára addig oly fontos, ön-identitásának szerves részét alkotó német-nemzeti tradíciókat és helyette egy új

osztrák patriotizmus mellett tette le a voksot. Ezzel az FPÖ is végrehajtotta az európai jobboldali populistákra oly jellemző identitásorientált politikai fordulatot. E fordulatot követően már nem fajról van szó, hanem életminőségről, biztonságos városokról, társadalmi integrációról, az ország nyelvének ismeretéről, és mindenekelőtt a saját kultúra megtartásáról (Heinisch, 2004). Ezt jelzik az olyan FPÖ-szlogenek, mint „Österreich zuerst” („Előbb Ausztria”) „Daham statt Islam” („Otthon iszlám helyett”). Ha azonban megvizsgáljuk a párt dokumentumait, illetve a pártelnök és pártideológusok nyilatkozatait, írásait, látható hogy a Szabadságpárt valójában egy sajátos, felemás fordulatot hajtott végre. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az FPÖ továbbra is hitet tesz amellett, hogy az osztrákok a német kultúrkör részét képezik, másrészt az új patriotizmus elsősorban exkluzív (tehát külföldiek, menekültek, kisebbségek ellen irányul), és nem kapcsolódik az osztrák nemzeti identitás olyan elemeihez mint a 2. Köztársaság újjáalakítása 1945-ben, a semlegesség vagy a szociális partnerség. E talán meglepő fordulat okait többféleképpen elemzik. Egyrészt tiszta taktikai fordulatként fogják fel (Bailer–Neugebauer–Schiedel, 2000), másrészt arra a felismerésre vezetik vissza, hogy Haider számára is világossá vált: a „harmadik tábor halott” (Ullram–Tributsch, 2004: 67). A közvélemény-kutatások ugyanis a 90-es évekre kimutatták, hogy a német-nemzeti gondolkodás mint politikailag releváns orientációs minta elvesztette a jelentőségét (uo.).

A második sajátos újrapozicionálás egy másik régi FPÖ-s elvet adott fel: a párt újra felfedezte a vallást. Itt azonban valóban taktikai váltásról van szó, ezzel próbált Haider a kereszténydemokrata ÖVP-től szavazókat átcsábítani.

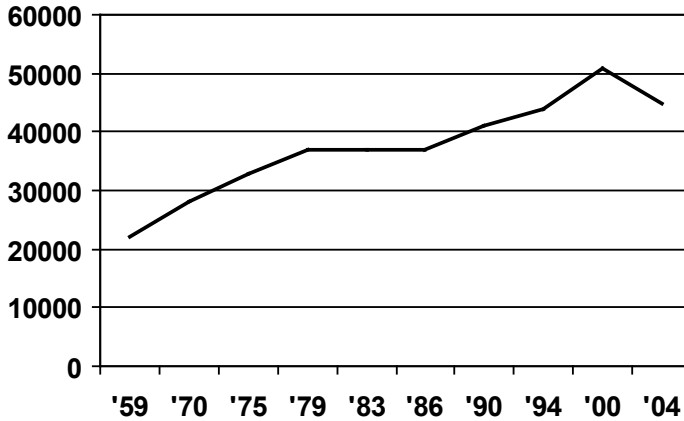
Az agenda setting szempontjából a harmadik fontos téma az EU-bővítéssel kapcsolatos. Ez szorosan összefonódik a párt új osztrák patriotizmusával, miszerint meg kell védeni az országot a keletről beözönlő olcsó munkaerővel szemben.

Ezentúl a párt igyekezett a szociálpolitika területén is kompetenciát felmutatni, összekapcsolva ezt a már korábban hangsúlyozott kiállással a „kisemberek” mellett. Mindennek érdekében a korábban hangsúlyozott gazdasági liberalizmus is háttérbe szorult. Az 1999-es választásokra a „Változás” jelszavával készülődtek, bizonyos értelemben visszatérve a korábbi innovatív önképhez.

EGY FÜHRERPÁRT IRÁNYÁBA?

Az FPÖ hagyományosan kis létszámú párt volt, ennyiben emlékeztet az európai liberális pártokra. Az alacsony taglétszám azonban Ausztriában különösen kirívó, mivelhogy – ahogy ezt már említettük – mind az ÖVP, mind az SPÖ – nagy taglétszámmal rendelkeztek. Még a 90-es években is, amikor már a tradicionális osztrák pártrendszer hanyatlásáról beszélhetünk, az ÖVP mintegy 600 000, az SPÖ 380 000 tagot számolt. Ezekhez képest az FPÖ 40 000-es tagsága eltörpül. Ezen a helyzeten a nagy felfutás idejében sem történt jelentős változás (lásd 3. ábra).

3. ábra. Az FPÖ tagsága, 1959–2004

Forrás: 1959–1990: Luther, 1991: 252; 1994–2004: Luther, 2006: 374.

Egy ok miatt nem érdemes részletesebben beszélni az FPÖ pontos szervezeti felépítéséről, mert a 90-es évek elejére Haider teljes egyeduralmat épített ki a pártban. Az országos (szövetségi) szinten a pártelnökségbe olyan személyek kerültek, akik neki köszönhetően kerültek vezető pozícióba és ezáltal nagymértékben függték tőle. Hozzájárult ehhez még az is, hogy számos esetben olyanok kerültek vezetői posztokra, akiknek nem volt párton belüli múltjuk. Ők még szervilisebb magatartást tanúsítottak Haider irányába. Ráadásul a párt legfelsőbb szervei között hatalmi eltolódások következtek be: először az elnökség súlya növekedett a választmánnyal szemben, majd Haider ezt az elnökséget is egyre inkább negligálta (ülései ritkultak), és a legfontosabb döntések egy szűk informális körben dőltek el (Luther, 2006; Heinisch, 2004). Haider akarata érvényesülésének példája az az 1992-es eset, amikor a parlament a Számvevőszék elnökét választotta meg és ekkor az FPÖ képviselői megjelölték a szavazólapokat, hogy látni lehessen ők hogyan adták le szavazatukat.

Röviden érinteni kell azonban egy, az FPÖ szervezeti életét jelentősen befolyásoló fordulatot. 1995 januárjában Haider részéről kísérlet történt a párt radikális átalakítására, mozgalommá történő transzformálására. A párt neve „A Szabadságpártiak” (Die Freiheitlichen) lett, a főtitkár funkcióját megszüntették. A párton belül választási konvenciókat alapítottak, a párt mellé egy polgári mozgalmat (Bürgerbewegung) kívántak szervezni, sőt minden pártszervezet nevéből törölték a 'párt' szót. Helyébe a 'szövetség' fogalma került és olyan szókombinációk váltak használatossá, mint a 'szövetségiroda', 'szövetségpolgár'. Az ötlet azonban nem vált be, polgári mozgalom sohasem bontakozott ki, s lassacskán a szervezeti szabályzatot is módosították, visszatértek az 1995 előtti állapotokhoz (pl. újra lett a pártnak főtitkára). A „visszarendeződés”, azonban nem rendítette meg Haider pozícióját, megkérdőjelezhetetlen maradt egészen a új évezred elejéig.

Mivel az 1986 és 2006 közötti FPÖ esetében nem egy új pártról, hanem egy, már a viharos felemelkedése előtt is évtizedek óta parlamenti mandátumokkal rendelkező országos pártról van szó, emiatt az osztrák jogszabályoknak megfelelően, a többi parlamenti erőhöz hasonlóan, állami támogatásban részesült. Ez az osztrák állam szerkezetének megfelelően három szintet jelent: a szövetségi, a tartományi és a községi. Ha az állami támogatások esetében csak a szövetségi szintet vesszük figyelembe,¹¹ akkor a rendelkezésre álló 1988-as, 1993-as, valamint 1998-as adatokból a következők olvashatók ki: a belső források (tagdíjak, kisebb adományok és a pártadó¹²) az FPÖ bevételeinek mintegy 25-30%-át teszik ki, a nagyobb adományok ismeretlenek (csupán 1988-ban találunk egy jelentős pénzüsszeget az Osztrák Gyáriparosok Szövetségétől, az indirekt támogatásokról csupán bizonytalan becslések vannak). Külön kategóriát képeznek a gazdasági érdekszervezetektől származó, a parlamenti frakciót támogató összegek (ezek 10 és 20% között mozognak). A párt finansziális forrásainak döntő része azonban egyértelműen az állami támogatásból ered, 48% és 55% közötti részaránnyal beszélhetünk. Ha azonban a fent említett két másik szintet is beszámítjuk, akkor például 1998-ban a közösségi támogatás részaránya 82% (Sickinger–Nick 1990; Sickinger, 2000).

A mai modern politikai rendszerekben a parlamenti választásokon a pártprogramok csekély szerepet játszanak a választók megnyerésében (ezt láthatjuk a 3. táblázatból is, ahol az FPÖ-programja, mint motivációs tényező fel sem tűnik). Más kérdés azonban az, hogy a párton belül a párttagok és a pártvezetés részéről mennyire fontos a párt programjához való viszony. Nos, az 1986-os fordulat után – Haider előretörésével – igazából a párt programja nem játszott különösebb szerepet, mivel az agenda settingben a pártelnök szava volt a döntő, és az ő kezdeményezése és az érvényes pártprogram között számos esetben nem volt sok egyezés. Jellemző, hogy a 90-es években végig a még Norbert Steger vezetése alatt kidolgozott ún. „Salzburgi Program” volt érvényben.¹³ Csak 1997-ben került elfogadásra a már Haider által meghatározott program (a „Linzi Program”). Ezt nagyobb munkálatok előzték meg, amelyben a pártnak és a pártvezetőknek a 90-es években tett programszerű megnyilatkozásait igyekeztek összegyűjteni (természetesen mindenképp a pártelnök megnyilatkozásait). Az eredmény a „Szerződés Ausztriával” nevet kapta. E dokumentumok többek között hangsúlyozták, hogy a fennálló pártállamot „a rendszerváltoztatás stratégiájával [kell visszaszorítani – K. S.] az adott hatalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás nélkül” (idézi Luther, 2006: 378). Utaltak az aktivitás fontosságára, a „rátermettek” támogatására.

Az 1997-es program rögzítette a már fent említett fordulatot az osztrák patriotizmus irányába, vagy a vallás felfedezését, amely Európa vonatkozásában a „keresztény-nyugati értékközösség” melletti hitvallás formájában jelentkezik.

Miután a párt konzekvensen fellépet az ekkor már erősen erózióknak indult, tradicionális pártrendszer, a szociális partnerség (ezzel összefüggésben a kötelező kamarai tagság) ellen. Ehelyütt kell kitérnünk Haider rendszerkritikai fejtegetéseire. Igaz ezek nem a pártprogramban fogalmazódnak meg, hanem a pártelnök írásaiiban és nyilatkozataiban,¹⁴ mégsem lehet őket negligálni, mivel jelentős vitákat

váltottak ki az osztrák politikai életben. Mit jelentett ebben az összefüggésben a politikai rendszer „radikális átalakítása”? Ezek az átalakítási javaslatok Ausztriát nem a nyugati demokráciákhoz közelítenék, inkább egy autoriter modell irányába mutatnak. Céljuk a „képviselői demokrácia túlhaladása”. Ennek keretében első lépésként a miniszterelnöki (kancellári) és az államfői posztok egyesítését javasolta. Majd második lépésként a parlament létszámának csökkentése következne. Következő elemként a kormány kompetenciáinak redukálása szerepel: újra a parlament lenne az igazi törvényhozó, a kormánynak nem lenne joga törvényjavaslat benyújtására. Ez a felállítás tovább erősítené az elnök-kancellárt. Majd a látszólag felértékelte parlamentet a közvetlen demokrácia intézményével korlátozná Haider. Szerinte ugyanis minden fontos kérdésben a népnek kellene döntenie. Egy új alkotmányban olyan jogokat kellene tartalmaznia a pártvezető elképzelései szerint, mint a „hazára és kulturális identitásra való” jog. Ezzel lehetne az alkotmányos szintre emelni az FPÖ idegenellenes politikáját (Scharschach–Kuch, 2000). Ezen túl az alaptörvény előírná minden férfi és nő számára a „honvédelmi és -szolgálati kötelességet”. Ezen javaslatok és megfogalmazások számos osztrák elemző szerint erősen emlékeztetnek a nemzetiszocialista rendszer bizonyos megoldásaira.

A politikai diskurzusban tehát nem az FPÖ hivatalos programja, hanem első és erős emberének javaslatai álltak, a más területeken is található szokásos agresszív, polarizáló tematizálás formájában.

A NEMZETI KISPÁRTTÓL A PROLETÁR KÖZÉPPÁRTIG

A választásokon elért sorozatos sikerek jelentős mértékben átalakították az FPÖ választóinak profilját. A továbbiakban alapvetően Fritz Plasser és Peter A. Ulram kutatási eredményeire támaszkodunk, mivel e két szerző a 90-es évektől rendszeresen vizsgálta a pártokra szavazókat különböző demográfiai és szociológiai kategóriák mentén.

A Szabadságpárt létrejötte után alapvetően a régi középosztály egy részét képviselte. Ez kiviláglik abból, hogy mely csoportok voltak erőteljesen képviselve a választói bázisukban: az önállóak, szabadfoglalkozásúak, valamint a 45 év felettek (ezek tették ki a választók felét). Haider hatalomátvételét követően a pártra szavazók körében megnőtt a férfiak aránya (1978-ban a férfi–nő–arány 54:46, 1986-ban 61:39, 1999-ben 62:38), a választók életkora csökkent, és megnőtt a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint az alkalmazottak (white collars) száma. Az 1986-os parlamenti választásokon a városi alkalmazotti körből származó fiatal férfiak dominálták a párt bázisát. A következő évtizedben azonban csökkent az egyetemi végzettségűek és az alkalmazottak részaránya, ezzel szemben előretörték – nyilvánvalóan a populista politika és ígéretések eredményeképpen – a munkások (blue collars) (lásd 2. táblázat). A 2. táblázat önmagában még nem mutatja meg teljes mértékben, hogy mennyire tört be ebbe a társadalmi csoportba az FPÖ, amelyben korábban szinte alig tudott követőkre találni. Ehhez egy másik szempont alapján kell megközelíteni a kérdést, hogy a munkásság szavazatai hogyan

oszlottak meg az egyes pártok között. Ezt a megoszlást a 3. táblázatban mutatjuk be. Az ott látható adatsor alapján mondhatjuk azt, hogy a 90-es évek végére az FPÖ lett a „domináns munkáspárt” (Plasser–Ullram, 1999 :70).

2. táblázat. A munkások aránya az FPÖ szavazóinak körében 1986–1999 (%-ban)

Választás éve	1986	1990	1994	1995	1999
Munkások aránya	22	29	28	35	27

Forrás: Plasser–Ullram–Sommer, 1999: 70.

3. táblázat. A munkásság választói magatartása, 1956–2006 (%-ban)

	SPÖ	ÖVP	FPÖ
1956	60	27	3
1979	63	29	4
1990	53	22	21
1995	41	13	34
1999	35	12	47
2002	40	33	17
2006	49	24	19

Forrás: 1956–1999: Plasser–Ullram–Sommer, 1999:70, 2002–2006: Profil, 2006/40.

Ha továbbvizsgáljuk a Plasser és Ullram által végzett kutatások eredményeit a következők emelhetők ki: a 90-es évek végére jelentős mértékben megnőtt az FPÖ támogatottsága az alacsonyabb iskolai (általános iskola, szakmunkásképző) végzettségűek körében (az előbbieket 25%-a, az utóbbiak 31%-a szavazott erre a pártra 1999-ben). E vonatkozásban nagyban hasonlított az SPÖ szavazóira – amin természetesen nem csodálkozhatunk, hiszen a munkások aránya a nagy visszaesés ellenére még a szocialista pártban is jelentős maradt.

További két szocio-demográfiai csoportot érdemes még kiemelni: a 30 év alattiakat, ahol szintén nagyon sikeressé vált a párt, illetve a férfiakat. Plasser és Ullram azt is vizsgálta, hogy vannak-e olyan tényezők, amelyek nehezítik a közeledést az FPÖ-höz. A hagyományos politikai szubkultúrák két világnézeti-szervezeti örökségére bukkantak. A rendszeres templomba járók (azaz az erős vallási kötődéssel rendelkezők) átlagon alul vannak jelen az FPÖ választói bázisában (ez az ÖVP szavazók magja). Hasonló figyelhető meg – ha nem is ennyire markánsan – a szakszervezeti tagok vonatkozásában (e csoport pedig az SPÖ-szavazók magját képezi).¹⁵

Összefoglalva azt láthatjuk, hogy a Szabadságpárt a 90-es években a következő társadalmi csoportokban tudott jelentős mértékben híveket szerezni:

- férfiak;
- fiatalok;
- alacsony iskolai végzettségűek;
- munkások;
- szakszervezeti kötődéssel nem rendelkezők;
- intenzív vallási kötődéssel nem rendelkezők.

Anton Pelinka is arra hívja fel a figyelmet arra, hogy az FPÖ két olyan csoportban volt igen sikeres, amelyek – figyelve az általános társadalmi trendekre – lét-számukat tekintve inkább csökkenőben vannak: az alacsonyabb végzettségűek és a munkások (Pelinka, 2002).

Éppen ezekben a csoportokban jelentkeznek legerőteljesebben a gyorsuló modernizáció költségei és hátrányai. Ezen csoportok tagjaiban olyan benyomás keletkezhet, hogy előlük elvannak zárva a felemelkedés és a karrier lehetőségei, ráadásul tevékenységüket a társadalom alig ismeri el. Körükben a lecsúszástól és a marginalizálódástól való diffúz félelmek üthetik fel fejüket, majd a latens tiltakozási magatartási formák manifesztálódhatnak (Plasser–Seeber–Ullram, 2000).

Az FPÖ a 90-es években a modernizáció eme tényleges vagy potenciális veszteseit tudta sikeresen megszólítani. Félelmeiket képes volt aktivizálni és felerősíteni, és megfelelő irányba terelni.

SIKER ÉS KATASZTRÓFA: AZ FPÖ KORMÁNYZATI POZÍCIÓBAN

Az 1995-ös választásokon az FPÖ addigi sikersorozata némileg megtorpant, de négy évvel később, 1999-ben minden addigi eredménynél jobb eredményt sikerült a parlamenti választásokon elérnie. Úgy tűnt, Haider stratégiája (a hivatal megszerzésére a szavazatmaximalizálás útján keresztül vezet az út, és a policy ehhez képest másodlagos, alárendelt és taktikai szerepet játszik) bevált. A választásokon az SPÖ kapta a legtöbb szavazatot és ezért a szokásjog értelmében Thomas Klestil az addigi kancellárt, Viktor Klimát bízta meg a kormányalakítással, aki az addigi nagykoalíció továbbvitelében gondolkodott. Az ÖVP részéről a tárgyalásokat Wolfgang Schüssel, az addigi alkancellár vezette. A tárgyalások heteken keresztül eredménytelenül folytak, majd zátonyra futottak. Végül Schüssel – vállalva döntése rizikóját – az FPÖ-vel kezdett el koalíciós tárgyalásokat, amelyek végül kormányalakításhoz vezettek.¹⁶ Az új koalíció összetétele mind belföldön, mind külföldön hatalmas visszhangot váltott ki, hiszen a Haider vezette FPÖ a pártelnök személye, illetve az általa képviselt jobboldali populista, helyenként szélsőjobboldali politikai retorika miatt mindaddig koalícióképtelennek minősült. Az EU többi, 14 tagja több hónapig tartó intézkedéseket foganatosított.

Azt is látnunk kell, hogy az FPÖ kormányba kerülésével szétverte az addig hagyományos osztrák nagykoalíciót, és olyasvalamire kényszerítette az ÖVP-t és az SPÖ-t, amelyre a két párt egyedül nem lett volna képes (Heinisch, 2004).¹⁷ Az FPÖ az új kormányban – az osztrák szokásoknak megfelelően – megkapta az al-

kancellári posztot és öt miniszteri széket. A párt elnöke azonban nem vállalt szerepet, hanem megtartotta karintiai tartományi miniszterelnökségét. De célját elérte: az FPÖ bekerült a kormányba.

A kormányba való belépéssel szinte azonnal megjelentek a problémák is. Az első gond az volt, hogy megfelelő – kompetens – személyeket kellett találniuk az elnyert miniszteri posztokra. Kis párt lévén a Szabadságpártnak már a 90-es években szembe kellett néznie azzal, hogy nincs elég megfelelő kádere. A tartományi és kommunális szinten a tisztségviselők száma 1981 és 1986 között 2000-ről 6000-re ugrott fel (Luther, 1997: 300).¹⁸ Már ezek kiválasztása is gondot okozott. Ugyanez ismétlődött meg 2000-ben a kormányalakítás után is. Mivel az FPÖ nem rendelkezett kormányzati tapasztalattal bíró személyekkel, nehezen találtak megfelelő politikusokat. Hasonló mondható el a miniszter legszűkebb köréhez tartozó tanácsadókról. Emiatt a szabadságpárti miniszterek saját minisztériumi bürokráciájukkal szembeni pozíciója igencsak gyenge volt. Mindenekelőtt ezek a tényezők vezettek ahhoz, hogy az FPÖ által vezetett minisztériumok csúcsán nagy volt a fluktuáció: mind az igazságügyi, mind a szociális pozícióban 3-3 miniszter használódott el, az infrastruktúraminisztériumban pedig négy. E váltások csak részben írhatók az időközben kirobbant párton belüli küzdelmek számlájára, sokkal inkább az egyes miniszterek gyenge teljesítményét jelzik.

Sokkal nagyobb feszültséget generált maga a párt. Az ellenzéki pozícióból a kormányba való kerülés jelentette átállás önmagában is súlyos gondokat okozott. A pártfunkcionáriusok és aktivisták éveken át a tiltakozásra, a kritikára, a támadásra voltak szocializálva. Most hirtelen át kellett állniuk a „saját” kormány támogatására. Ez sokaknak okozott komoly gondot.

Maga a pártvezető, Haider is a probléma részévé vált. Egyszerre próbálta eljátszani a „kint is vagyunk, bent is vagyunk” játékát. Ő inkább a „kint vagyok” változat mellett tette le a voksot. Igaz 2000 elején, röviddel a kormányalakítás után lemondott pártelnöki pozíciójáról és „egyszerű párttaggá” vált, de a háttérből továbbra is nála futottak össze a szálak. Számos esetben élesen bírálta a kormányt és saját minisztereit. Ehhez csatlakoztak nagy számban az alsóbb szintű funkcionáriusok. Egyre növekedett a „partys on the ground” és a „party in public office” közötti feszültség.

Ehhez járult hozzá egy harmadik elem, amely főleg az előbb említett feszültséget gerjesztette tovább. Előjöttek az FPÖ programatikus elképzeléseinek és ígéreteinek belső ellentmondásai, illetve az ígéretes és a kormány tevékenysége közötti erőteljes eltérések. Ezek két területen mutatkoztak meg leginkább. A gazdaságpolitikában és a szociálpolitikában az FPÖ kormányba kerülése előtt nagyon erőteljesen lépett fel a „kisemberek” érdekében. Ahogy fentebb említettük, a gazdaságpolitikai liberalizmus háttérbe szorult, azonban nem tűnt el teljesen. De éppen az FPÖ gazdasági minisztere hirdette meg a költségvetés vonatkozásában a „nulla deficitet”, amit a bevételi oldal növelésével igyekezett elérni, természetesen adóemelések formájában. Ráadásul a munkanélküliség is növekedett, ellentétben az FPÖ által korábban követelt munkahelyteremtés politikájával. Ebben a szituációban a párt választmánya olyan követeléseket támasztott minisztereivel

szemben, amik kivitelezhetetlenek voltak (pl. az EU-hozzájárulások törlése, és az így felszabadult összegek felhasználása az adócsökkentés érdekében). De volt egy másik terület, amely szintén nagy hullámokat vert a párton belül: ez a kormány Európai Unió politikája volt. Az FPÖ mindvégig EU-kritikus volt (ellenezte Ausztria belépést is), de különösen szemben állt az EU keleti bővítésével. Míg a munkaerő-áramlásban az újonnan csatlakozott országokkal sikerült átmeneti szabályozásokat találni, más, emocionálisan igen érzékeny területeken az FPÖ belső nyilvánosságát nem lehetett megnyugtatni. Ilyen témák voltak a Beneš-dekrétumok visszavonásának kérdése, illetve a csehországi temelini atomerőmű veszélyének problémaköre. A párton belül olyan elképzelések fogalmazódtak meg, hogy Csehország csatlakozását Ausztria addig ne támogassa, amíg ez a két kérdés nem oldódott meg. A kormány végül azonban áldását adta a tagjelöltek felvételére.

Mindezek az események jelentős mértékben frusztrálták a párt tagságát és vezetőinek egy részét. Haider megkísérelte a párt irányvonalát újfent megváltoztatni, mindenekelőtt a kormánytagokkal szemben. Az elégedetlenkedők egy rendkívüli pártkongresszust hívtak össze 2002 szeptemberében, amely gyakorlatilag a koalíció felmondásával végződött. A kormánytagok erre lemondtak tisztségükről. A koalíció felbomlott, és előrehozott választásokra került sor. Haider számítása nem vált be. Az FPÖ katasztrofális vereséget szenvedett, elvesztette szavazóinak kétharmadát (lásd az 1. ábrát). A választásokat követően ennek ellenére Wolfgang Schüssel újfent az FPÖ-vel lépett koalícióra, igaz ekkor a párt már csak három miniszteri posztothoz jutott.

Az FPÖ-n belüli feszültségek azonban nem csitultak, ellenkezőleg tovább gerjedtek. Ez többek között vezetési válságba torkollott. A Haidert követő Riess-Passer után (aki alkancellár volt az első Schüssel-kormányban, és rendkívüli pártkongresszust mondott le) 2005-ig négy elnöke volt az FPÖ-nek (legutolsóként, Ursula Haubner, Jörg Haider nővére). Mindezek a belső harcok többek között arra vezethetők vissza, hogy az FPÖ-n belül olyan elképzelések váltak uralkodóvá, melyek szerint pl. a kormánytisztviseléshez jutóknak a pártbázis direkt irányítása alatt kell állniuk, annak akaratát kell teljesíteniük. Mindez bizonyítja, hogy majd háromévi kormányzás után a funkcionáriusok jelentős része továbbra is képtelen volt a protest-magatartástól megszabadulni (Luther, 2006).

Mindennek a végkifejlete a 2005-ben bekövetkezett a pártszakadás volt. Haider egy újabb fordulatot hajtott végre. Míg korábban ő volt az elégedetlenkedők egyik fő vezetője, vagy legalábbis felbujtója, most az összes kormánytaggal és a parlamenti képviselők többségével „megelégette a javíthatatlanokat”, és új párt alapítására határozta el magát, amely a Bündnis Zukunft Österreich (BZÖ – Szövetség Ausztria Jövőjéért) nevet kapta, amelyhez csatlakozott Haider bázisa, a karintiai pártszervezet is. Az ország többi részében azonban a pártszervezetek, illetve a párttagok nem csatlakoztak az új Haider-párthoz, hanem maradtak az FPÖ-ben, illetve autonóm pártszervezetet alakítottak (pl. Felső-Ausztriában).

Az FPÖ fejlődésének ötödik szakasza, amely a 2000-es kormányalakítással kezdődött, és amelynek legfontosabb momentuma a kormányzati felelősséggel való szembenézés, katasztrófával végződött. A populista politikán megerősödött

FPÖ képtelen volt átállni a protest-politikáról a kormányzásra. Az FPÖ második kormányzati részvétele – ha egészen más okokból is – ugyanúgy kudarccal végződött, mint az első.

A „maradék”-FPÖ azonban nem volt sikertelen a 2006. októberi választáson, hiszen 11 százalékos eredményt ért el, ez 1 százalékpontos emelkedést jelent a 2002-es eredménnyel szemben. Tehát a jobboldali populista politika bázisa továbbra is jelentős Ausztriában. Ha ehhez még hozzávesszük a BZÖ nagyon szerény 4,1 százalékos eredményét, akkor a két párt együtt majdnem 50 százalékkal tudta növelni támogatottságát a négy évvel ezelőtti választásokhoz képest.

ÖSSZEGZÉS

Az FPÖ sikerének okait a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A 80-as években a korábbi, tradicionális politikai szubkultúrák és a belőlük fakadó intenzív pártkötődések erodálódnak a gazdasági és társadalmi struktúra átalakulása miatt. A gazdasági szektorok közötti átrendeződés eredményeképpen a parasztság eltűnőben van, a hagyományos nehézipari munkásság aránya csökken. Ezzel a két nagy tábor (és az őket megjelenítő két párt, az ÖVP és az SPÖ) hagyományos bázisa gyengült miközben a kialakuló „új” alkalmazotti réteg kevésbé kötődik hozzájuk. Ennek az erózióknak az eredményeképpen jelenik meg új szereplő a pártpolitikai piacon: 1986-ban jutnak be először a zöldek a parlamentbe. Másrészt ennek a kifejeződése a FPÖ választói bázisának kiszélesedése. Mind a két párt – bár teljesen különböző alapállásból – szemben áll az osztrák politikai rendszer addigi struktúráival, működési mechanizmusaival.

2. Az FPÖ ügyesen ki tudta használni, hogy egyszerre volt insider és outsider párt. Ez alatt azt értjük, hogy mivel gyökerei egészen 1949-ig nyúlnak vissza tulajdonképpen ő is „régipárt” (Altpartei), tehát ebből a szempontból nem sokban különbözik az ÖVP-től vagy az SPÖ-től. De mégis ügyesen el tudta „adni” azt, hogy ő nem „régipárt”, mert ugyanakkor nem volt bekötve a másik két pártra oly jellemző szociális partneri és arányossági rendszerbe. Nem tartozott a 2. Köztársaság alapítói közé, ezáltal nem volt része az új politikai rendszer létrehozásában és kialakításában (Pelinka, 2002).

3. Haider személyében a párt egy karizmatikus vezérre talált, aki egészen 2000-ig rendkívüli politikai kommunikációs teljesítményt nyújtott, képes volt a pártot és híveit a permanens politikai mobilizáció állapotában tartani.

4. Az FPÖ nagyfokú adaptációs képességéről tett tanúbizonyságot – egészen a kormányra jutásig a fő célnak, a szavazatmaximalizálásnak alávetve alakította politikáját és vezetőinek összetételét (Haideren kívül).

5. A párt médiaközpontú szervezetként működött. Populista párt nem létezhet média nélkül és kimutatható, hogy a Szabadságpárt és személy szerint Jörg Haider felemelkedésében jelentős szerepe volt nemcsak a vele szimpatizáló sajtónak, hanem a vele élesen szembenálló balliberális médiának is (Plasser, 1987).

Akkor mégis mire vezethető vissza a párt kudarca a 2000. évi kormányra jutást követően? A párt sikerének és vereségének oka azonos volt, nevezetesen a populizmus. A populista politika alapozta meg a párt felemelkedését. De ahogy fordult a helyzet és át kellett venni a kormányzás felelősségét felfeslett a populizmus hamis ígérete. Vagy ezeket az ígéreteket kellett volna félredobni, vagy a kormányban való részvételről kellett volna lemondani. „A tegnap populizmusa a ma katasztrófáját alapozza meg” (Pelinka, 2005). Az FPÖ példája tovább szaporította azokat az eseteket, melyek azt bizonyítják, hogy a populista, radikális jobboldali pártoknak nagy kihívásokkal kell szembenézniük kormányzó pártokként, amelyeknek a legtöbb esetben nem tudnak megfelelni (mint Berslusconi első kormánya, a hamburgi Schill-párt vagy a holland Pim Fortuyn-mozgalom esete is mutatja).

JEGYZETEK

- ¹ E koalíció működéséről lásd Pelinka (1993).
- ² Az SPÖ neve 1991 előtt: Sozialistische Partei Österreichs.
- ³ Az osztrák lakosság döntő többsége katolikus.
- ⁴ Itt kell megjegyezni, hogy németnyelvű elnevezésben található 'freiheitlich' azaz 'szabadság-párti', jelző csak a nemzeti liberalizmus értelmében értendő, nem pedig a klasszikus liberalizmus értelmében.
- ⁵ Hogy e tények nem okoztak Ausztriában különösebb felháborodást, az osztrák háború utáni fejlődés sajátosságaihoz tartozik.
- ⁶ A jelöltek között azonban 1,2 százalékos eredményével utolsó helyre került.
- ⁷ Nem szabad elfelejteni, hogy mindezek a párton belüli harcok ráadásul az 1986-os szövetégi elnökválasztás idején zajlanak, amikor az ÖVP jelöltje, Kurt Waldheim körül éles viták alakulnak annak háborús részvételének részletei körül. Ezek a csatározások jelentős mértékben felkavarták az osztrák lakosság egy részének nemzeti érzéseit.
- ⁸ A média szerepéről Haider felemelkedésében lásd Plasser, 1987.
- ⁹ E kapcsolatokat számos szerző többek között Bailer–Negebauer–Schiedel (2000) és Scharschach–Kuch (2000) jól dokumentálták.
- ¹⁰ Az egyik ilyen, a nemzetiszocialista rendszert bagatellizáló kijelentése, posztjába került. Mikor 1991-ben a klagenfurti tartományi parlamentben mint tartományi miniszterelnök (Landeshauptmann) arra ragadtatta magát, hogy kijelentse: szemben az akkori bécsi kormány politikájával a „Harmadik Birodalomban derekas foglalkoztatási politika volt.” Az ezt követő felháborodás miatt kénytelen volt visszlépni, és csak 1999-ben foglalta el újra a miniszterelnöki széket.
- ¹¹ A másik két pénzügyi forrás azonban együttesen sokkal jelentősebb lehet.
- ¹² Ausztriában a pártok esetében a pártadó intézménye régóta elterjedt, a párt által a politikai intézményekben poszthoz jutottak az így keletkezett jövedelmük egy részét a pártnak utalják át.
- ¹³ Ez volt a párt első igazi, részletes programja.
- ¹⁴ Itt mindenekelőtt Jörg Haider *Die Freiheit, die ich meine* című művére utalunk
- ¹⁵ Az általános nyugat-eurpai trendhez hasonlóan Ausztriában is mindkét csoport részaránya csökkenő tendenciát mutat a társadalmon belül.

- ¹⁶ Thomas Klestil nagykoalíció-párti volt, de mozgástere az osztrák alkotmányos struktúrában csekély. Erejéből csak arra futotta, hogy két FPÖ-miniszterjelöltet visszautasítson, illetve rákényszerítse a koalíciós pártokat, hogy kormányprogramjukat olyan bevezetővel lássák el, amelyben hitet tesznek a kisebbségek védelme mellett.
- ¹⁷ Amikor a 2006-os választásokon az FPÖ már nem kormányalkotó tényező a korábbi szerepek gyorsan helyreálltak és újra nagykoalíció jött létre.
- ¹⁸ A párt 2003-as vereségét követően azonban ez a szám körülbelül megfelelő volt (Luther, 2006: 382).

FELHASZNÁLT IRODLOM

- Bailer, Brigitte – Neugebauer, Wolfgang – Schiedel, Herbert (2000): Die FPÖ auf dem Weg zur Regierungspartei. In Scharlach, Hans-Henning (szerk.): *Haider. Österreich und die rechte Versuchung*. Reinbek bei Hamburg, 105–127.
- Decker, Frank (2004): *Der neue Rechtspopulismus*. Opladen.
- Haider, Jörg (1994): *Die Freiheit, die ich meine*. Frankfurt am Main – Berlin
- Hainsworth, Paul (2000): *The Politics of the Extreme Right*. London.
- Heinisch, Reinhard: Die FPÖ – Ein Phänomen im Internationalen Vergleich. Erfolg und Misserfolg des Identitären Rechtspopulismus. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*. 2004/3, 247–262.
- Kitschelt, Herbert (1995): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor.
- Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party systems, and Voter Alignments. An Introduction. In *Party Systems and Voter Alignments*. London – New York, 1–64.
- Luther Kurt Richard (1991): Die Freiheitliche Partei Österreichs. In Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Horner, Franz – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Handbuch des Politischen Systems Österreichs*. Wien, 247–262.
- Luther Kurt Richard (1997) Die Freiheitlichen. In Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Horner, Franz – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Handbuch des Politischen Systems Österreichs. Die Zweite Republik*. Wien, 286–203.
- Luther, Kurt Richard (2006): Strategien und (Fehl-)Verhalten: Die Freiheitlichen und die Regierung Schüssel I und II. In Tálos, Emmerich: *Schwarz – Blau. Eine Bilanz des „Neu-Regierens“*. Wien, 19–37.
- Mudde, Cas (2000): *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester.
- Müller, Wolfgang C. (2006): Das Parteiensystem. In Dachs, Herbert – Gerlich, Peter – Gottweis, Herbert – Kramer, Helmut – Lauber, Volkmar – Müller, Wolfgang C. – Tálos Emmerich (szerk.): *Politik in Österreich. Das Handbuch*. Wien, 279–305.
- Müller, Wolfgang C. – Strøm, Kaare (1999): Political Parties And Hard Choices. In *Policy, Office, Or Votes?: How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions*. Cambridge, 1–35.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge.

- Pelinka, Anton (1988): Abstieg des Parteienstaates – Aufstieg des Parlamentarismus. Zum Wandel des österreichischen Parteiensystems. In Pelinka, Anton – Plasser, Fritz: *as österreichische Parteiensystem*. Wien – Köln – Graz, 35–52.
- Pelinka, Anton (1993): *Die Kleine Koalition. SPÖ–FPÖ 1983–1986*. Wien–Köln–Graz.
- Pelinka, Anton (1994): Europäische Integration und politische Kultur. In Pelinka, Anton – Schaller – Christian – Luif, Paul: *Ausweg EG? Innepolitische Motive einer außenpolitischen Umorientierung*. Wien–Köln–Graz, 11–26.
- Pelinka, Anton (2002): Die FPÖ im internationalem Vergleich. Zwischen Rechtspopulismus, Deutschnationalismus und Österreich-Patriotismus. In *conflict&communication* online, 2002/1. www.cco.regener-online.de.
- Pelinka, Anton (2005): Wenn Macht ohnmächtig macht. Die rechtspopulistische FPÖ ist als Regierungspartei gescheitert. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 45. <http://www.das-parlament.de/2005/45/Thema/028.html>
- Plasser, Fritz (1987): Die populistische Arena: Massenmedien als Verstärker. In Pelinka, Anton: *Populismus in Österreich*. Wien, 84–108.
- Plasser, Fritz – Seeber, Gilg – Ulram, Peter A. (2000): Breaking the Mold: Politische Wettbewerbsräume und Wahlverhalten. In Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien, 55–116.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. (2000): Rechtspopulistische Resonanzen: Die Wählerschaft der FPÖ. In Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien, 225–242. p.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Fran (1999): Nationalratswahl 1999: Transformation des Österreichischen Wahlverhaltens. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Burkert-Dottolo, Günther – Karner, Stefan: *Österreichisches Jahrbuch für Politik*. 1999. Wien, 49–87.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz (1990): Eine Kanzler- und Protestwahl. Wählerverhalten und Wahlmotive bei der Nationalratswahl 1990. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirnemann, Alfred: *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1990*. Wien, 95–150.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz (1994): Ende des traditionellen Parteiensystems? Analyse der Nationalratswahl 1994. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirnemann, Alfred: *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1994*. Wien, 51–124.
- Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: Restabilisierung der Traditionsparteien oder nur scheinbare Konsolidierung? Analyse der Nationalratswahl 1995. In Khol, Andreas – Ofner, Günther – Stirnemann, Alfred: *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1995*. Wien, 73–102.
- Scharschach, Hans-Henning – Kuch, Kurt Haider: *Schatten über Europa*. Köln, 2000.
- Sicking, Hubert (2000): Parteien- und Wahlkampffinanzierung in den 90er Jahren. In Plasser, Fritz – Ulram, Peter A. – Sommer, Franz: *Das österreichische Wahlverhalten*. Wien 2000. 305–331.
- Sicking, Hubert – Nick, Rainer (1990): *Politisches Geld. Parteienfinanzierung in Österreich*. Thaur, 1990.
- Ulram, Peter A. – Tributsch, Svila (2004): *Kleine Nation mit Eigenschaften. Über das Verhältnis der Österreicher zu sich selbst und zu ihren Nachbarn*. Wien, 2004.
- Wandruszka, Adam (1977)[1954]: Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen. In Benedikt, Heinrich (szerk.): *Geschichte der Republik Österreich*. Wien, 289–485.